

СТАНОВЛЕННЯ АНТОНА ВАСИНЧУКА ЯК ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА УКРАЇНЦІВ ХОЛМЩИНИ

Період українських визвольних змагань є однією з найважливіших епох в історії України. Саме в ті часи на політичній арені з'явилася велика кількість видатних державних діячів, зокрема Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Павло Скоропадський та інші.

Дослідженню їхнього життя та політичної діяльності присвячено чимало наукових розвідок вітчизняних та закордонних фахівців. На жаль, у тіні залишається постать Антона Васинчука, беззаперечного лідера українців Холмщини й Підляшшя періоду II Речі Посполитої, який у складі Української парламентської репрезентації в Сеймі певний час представляв їхні права.

Досліджуючи біографію Антона Васинчука, відомі українські та польські фахівці зосереджують увагу на періоді активної політичної й суспільної діяльності вже після входження Холмщини й Підляшшя до складу II Речі Посполитої. Серед вітчизняних учених варто відзначити Юрія Макара, який у своїй роботі аналізує життя українського населення Холмщини й Південного Підляшшя в першій половині XX ст. та причини, що призвели до депортації українського населення¹. Юрій Крамар вивчає діяльність Антона Васинчука вже на чолі Української парламентської репрезентації після виборів до Сейму 1922 р.² Серед польських науковців відзначимо науковий доробок Мирослава Шуміло, який висвітлював активність Антона Васинчука в контексті роботи Української парламентської репрезентації³. Відомий польський дослідник історії Холмщини Григорій Купріянович у своїх розвідках акцентує увагу передусім на релігійному та культурному житті українців Холмщини, в якому Антон Васинчук відіграв не останню роль⁴.

Тому вивчення процесу становлення його як політичного діяча та факторів, що вплинули на розвиток особистості й політичних переконань, становить значний науковий інтерес.

Антон Васинчук народився в Холмі 21 листопада 1885 р. та був першим сином у сім'ї Клементя та Марії з міста Джамань і вже 28 листопада

¹ *Макар Ю.* Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915—1947). Дослідження. Спогади. Документи. — Чернівці, 2011. — Т. 1.

² *Крамар Ю.В.* Участь українських політичних сил Волині, Холмщини та Підляшшя у парламентських виборах 1922 р. // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. — Луцьк, 2009. — Вип. 13: Історичні науки. — С. 198–204.

³ *Szumilo M.* Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939). — Lublin, 2007.

⁴ *Kuprianowicz G.* Memorial w sprawie sytuacji ukraińskiej ludności na Chełmszczyźnie // Res Historica. — Lublin, 1997. — Z. 1. — S. 331–338.

був охрещений у православному соборі⁵. Дитинство він провів у родинному домі на вулиці Пивоварній. Васинчуки походили з села Ілова, що на річці Ухерка, за 15 км на північ від Холма.

З дитинства Антон Васинчук тягнувся до православ'я та дуже часто відвідував Холмський православний собор. Дивлячись на таку завзятість, батько віддав свого сина до православної школи. 1894 р. розпочалося навчання Антона в однорічній школі при духовній семінарії, де дітей навчали російській мові, математиці та основам православної релігії. Наступним кроком у його освіті стала церковна школа (духовне училище), яка готувала кадри для семінарії. До речі, на вступних іспитах він отримав такі оцінки: «4» з математики, «4,5» з писемної російської мови та «3» з усної⁶, що свідчить про те, що в родині Васинчуків розмовляли місцевим діалектом української мови, а не російською. Упродовж наступних чотирьох років він вивчав географію, староцерковну та грецьку мови, історії святих та богослужіння.

Приблизно 1900 р. розпочалося його навчання в духовній семінарії, по закінченні якої він подався до Києва, де вступив до Політехнічного інституту на агрономічний факультет. Молодий студент, який з дитинства тягнувся до українства, застав тут розквіт діяльності політичних сил та різноманітних газет і журналів українського спрямування, що з'явилися після революції 1905 р., та період їхніх репресій 1907 р.⁷

Того часу у вищих навчальних закладах існували українські студентські громади, які перебували в основному під впливом соціалістичних діячів, котрі намагалися залучити студентство до справ народницьких та суспільних. Їхнім основним завданням була українізація шкільництва на території Російської імперії. Так як ці ідеї співпадали з його особистими, Антон почав брати активну участь у діяльності українських молодіжних організацій.

У Політехнічному інституті така громада діяла вже з 1902 р., а пік її активності припав на 1905 р. 1906 р. її члени брали активну участь у створенні київської «Просвіти». До речі, до громади належав і Іван Фещенко-Чопівський, який пізніше ввійшов до складу уряду УНР. Загалом, членами цієї громади було близько 20 вихідців із Холмщини, які й утворили в її складі своє товариство — «Холмське земляцтво»⁸.

Українські громади активно співпрацювали з польськими студентськими товариствами, а найбільш активно — з «Корпорацією студентів-поляків університетів і політехнік»⁹. Пізніше А. Васинчук згадуватиме, що в часи

⁵ Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), Urząd Stanu Cywilnego Chełm — wyznanie prawosławne, sygn. 5, str. 256.

⁶ APL, Chełmskie Seminarium Duchowne, sygn. 36, bez str.

⁷ Полонська-Василенко Н. Історія України. — К., 1995. — Т. 2. — С. 430.

⁸ Косоноцький В. Мої спомини в Києві // Наше життя. — 1923. — № 45. — С. 3.

⁹ Wierzejski W.K. Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie 1834–1920. — Warszawa, 1939. — S. 95.

того співробітництва налагодив багато контактів, які стали йому в нагоді згодом, уже за активного політичного життя.

Із незгадуваних у джерелах причин, 1910 р. Антона Васинчука було переведено з Київської політехніки до Інституту сільського господарства і лісництва в Пулавах на кафедру економіки сільського господарства, де його науковим керівником став професор Олександр Іванович Сковорцов. У цьому закладі з 1905 р. активно діяли підпільні секції інтернаціоналістичної лівиці, під впливом якої студенти здебільшого не вчилися, а страйкували. 1911 р., після масштабного протесту, більшу частину з них було відраховано¹⁰. Серед тих, кому вдалося закінчити навчання, був і Антон Васинчук, який, після проходження практики та захисту роботи, отримав диплом «ученого агронома 1-ї категорії».

У наступні роки А. Васинчук продовжив навчання як вільний слухач Торгівельного інституту в Києві, працював у гродненському земстві та згодом виїхав на навчання до Гейдельберга, де й познайомився зі своєю майбутньою дружиною Стефанією. Вона була полькою католицького віросповідання, родина якої походила з Галичини. Під час Першої світової війни в них народилися діти: 1917 р. — син Клеменс, 1918 р. — дочка Ірена.

1917 р. Антон Васинчук вступив до лав російської армії як військовий інженер «з виразною ціллю української пропаганди там». Велика кількість української інтелігенції, зокрема й Симон Петлюра, займалася подібною просвітницькою роботою¹¹.

27–28 березня 1917 р. в Києві відбувся губерніяльний кооперативний з'їзд Київщини, на якому були присутні як гості з інших регіонів, так і представники всіх українських організацій Києва. Одним із делегатів був і Антон Васинчук. Головував на з'їзді сам Михайло Грушевський. Серед великої кількості виголошених виступів вирізнялася патріотична промова А. Васинчука, яку він завершив словами: «За вільну Україну, незалежність, за рідну мову і школу». Проте з'їзд постановив, що «тільки демократична федеративна республіка в Росії, з народно-територіальною автономією України в змозі забезпечити права нашого народу»¹².

Весною 1917 р. Антон Васинчук став членом Української партії соціалістів-федералістів, яка виникла на базі Товариства українських поступовців (ТУП)¹³. Вона з самого початку брала активну участь у революційних подіях і була однією з найактивніших при створенні УЦР. 25–26 березня була пере-

¹⁰ Krzykała S. Studenci Instytutu Rolniczo-Laśnego w Puławach w walcz z caratem (1869–1914). — Lublin, 1962. — S. 177.

¹¹ Крейдовський В. Українізація в російській армії // Український Історик. — 1967. — № 3–4. — С. 61.

¹² Дорошенко Д. Історія України 1917–1923. Доба центральної ради. — Ужгород, 1932. — Т. 1. — С. 43.

¹³ Павко А.І. Політичні партії, організації в Україні: наприкінці ХІХ—початок ХХ століття. — К., 1999. — С. 211–214.

йменована у Спілку українських автономістів-федералістів, а вже в червні знову було змінено її назву на Українську партію соціалістів-федералістів. Можна сказати, що за своїм спрямуванням це була центристська поміркована партія, яка, через популярність серед населення більш радикальних поглядів, не мала широкої підтримки.

Саме під час перебування у складі громад та роботи в партії в А. Васинчука з'являються перші ідеї та спроби українсько-польського порозуміння, які були ним розвинуті в наступні роки. Цей період можна вважати першим кроком на шляху до формування його політичних поглядів та суспільної позиції.

29 червня 1917 р. Центральною радою був створений Генеральний секретаріат на чолі з Володимиром Винниченком, і вже на початку липня російський Тимчасовий уряд визнав певну автономію України. Цього часу серед населення набувають усе більшої популярності ліві рухи: соціал-демократи, соціалісти-революціоністи, які ставили класову боротьбу вище за національний чинник та здобуття незалежності.

Через два тижні після більшовицької революції, 20 листопада 1917 р., Центральна рада видала третій універсал, в якому проголошувалося створення Української Народної Республіки (УНР) у федерації з Російською державою. Намагаючися применшити вплив більшовиків, була проголошена заборона приватної власності на землю. А. Васинчук отримав запрошення увійти до складу уряду В. Винниченка в якості віце-міністра сільського господарства, проте він відхилив цю пропозицію, посилаючись на завеликий радикалізм влади.

УНР не була визнана більшовиками, які 27 грудня 1917 р. проголосили в Харкові Радянську Українську Народну Республіку та рушили на Київ, який пав у ніч з 8 на 9 лютого 1918 р. Цього ж дня УНР підписала Брестську угоду з країнами Центрального блоку та, заручившись їхньою військовою підтримкою, уже 2 березня повернула собі Київ.

Одним із пунктів договору було і включення до складу УНР земель Холмщини та Підляшшя. Саме Антон Васинчук очолив делегацію, яка відправилась туди для розвідки ситуації на місцях. На початку березня 1918 р. уряд УНР відновив Холмський губернський виконавчий комітет, завданням якого було встановлення вертикалі влади на згаданих територіях. До його складу увійшов і Антон Васинчук як представник міністерства сільського господарства¹⁴.

Потрібно зауважити, що землі Холмщини й Підляшшя були надзвичайно виснажені та спустошені війною. Улітку 1915 р. німецька армія вигнала російську з території Королівства Польського. Росіяни ж використовували тактику «спаленої землі»: знищували врожаї й села, а людей примушували до евакуації в глиб Російської імперії. Через це було вивезено близько 80% православного населення (переважно українського походження), котре змінило етнічний склад території на користь поляків.

¹⁴ Пастернак С. Нарис історії Холмщини і Підляшшя. — Вінніпег-Торонто, 1989. — С. 169.

Справа повернення біженців була доручена Антону Васинчуку. У квітні 1918 р. він став повноправним міністром УНР з питань репатріації на Рівненщині й Волині. Разом із німецькими та австро-угорськими представниками й Міжнародним Червоним Хрестом він сформував репатріаційну комісію в Ковелі¹⁵. На чолі української секції став його брат Павло. Аналогічні комісії були створені й у інших містах на Волині та Поліссі.

Оскільки А. Васинчук у своїй роботі не керувався етнічним принципом і співпрацював з усіма національностями, він зав'язав багато корисних знайомств, переважно з місцевими польськими політичними діячами, серед яких варто відзначити й ендека Станіслава Москалевича — відомого місцевого політичного діяча. У зв'язку з окресленими вище факторами, у Антона Васинчука почала формуватися концепція українсько-польського співробітництва, спрямованого проти Росії.

Під час роботи в апараті УНР А. Васинчук остаточно перевозить свою родину в Холм і починає займатися просвітницькою та культурною діяльністю серед населення, а також робить спроби організації українського шкільництва.

Проте через внутрішні складнощі та втрату підтримки держав Троїстого союзу УНР не змогла контролювати та утримувати Холмщину й Підляшся, чим одразу скористалися поляки, увівши туди свої війська й фактично заволодівши цими територіями. Остаточо перехід зазначених земель до II Речі Посполитої відбувся після підписання Варшавської угоди 1920 р.

А. Васинчук, корінний холмщанин, вирішив залишитись у Холмі, де 1919 р. купив собі помешкання на вулиці Люблінській, 80. У наступні роки в нього народилися доньки Людмила (1919 р.), Марія (1921 р.), сини Мирослав (1923 р.) та близнюки Євген і Леон (1925 р.). Усі діти були охрещені в православ'ї. Щоб утримувати таку велику родину, він відкрив власне бюро торгівлі, яке займалося перепродажем сільськогосподарської продукції.

Після закінчення Першої світової війни все більша кількість реемігрантів поверталася на рідну землю. А. Васинчук, як міг, намагався їм допомогти, особливо у важких юридичних справах та питаннях співпраці з польською владою. Цього часу йому дуже стали в нагоді контакти, встановлені під час адміністративної роботи в попередні роки.

Проте сил Антона було недостатньо для розв'язання таких складних проблем, і він шукав допомоги, у першу чергу, у місцевої православної інтелігенції. На жаль, більшість її представників були колишніми російськими чиновниками та мали відверто проросійську позицію. Не дивлячись на це, А. Васинчуку вдалося зорганізувати невелику групу людей (близько 50 осіб), які мали певні «тенденції до українськості». Передусім це були вчителі парафіяльних православних шкіл та так званих шкіл грамоти¹⁶. Саме тому пріоритетом для них стало українське шкільництво.

¹⁵ APL, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 417, kart 5.

¹⁶ Zaporowski Z. Ukraińcy na Lubelszczyźnie 1918–1922 // Rocznik Lubelski. — 1989–1990. — S. 178.

Цього часу, намагаючись усіма способами зберегти набуту етнічну перевагу поляків над українцями, польська держава почала тиснути на найбільший україноіндифікуючий суспільний інститут — православну церкву. 1919 р. пройшла ревіндикаційна акція, під час якої на користь католицької церкви було забрано релігійні споруди й землі в православних та уніатських парафій. Польська влада також намагалася всіляко не визнавати українців, називаючи їх в усіх офіційних документах «русинами».

Для боротьби за українство та для допомоги українцям Холмщини Антон Васинчук ініціював створення двох організацій: Українського педагогічного товариства та Українського комітету добродійності, невдовзі перейменованого на Добродійне товариство «Рідна хата».

Комітет був створений у Холмі на початку 1919 р. як суспільна добровольча організація. До його складу ввійшли: Антон Васинчук — голова, Антон Корольчук — секретар, Томаш Куглавець — скарбник, Якуб Равлик та Миколай Богородський — члени. Тимчасовий секретаріат товариства містився вдома в А. Васинчука¹⁷.

Метою організації була матеріальна й фінансова допомога українському населенню Холмщини, яка передбачала безкоштовне посередництво та допомогу в закупівлі будівельних матеріалів, сільськогосподарського приладдя та юридичні консультації в організації сільськогосподарських кооперативів.

У лютому 1919 р. у Холмі було створено Українське педагогічне товариство. До його адміністрації тимчасово ввійшли: Єжи Васинчук (кузен Антона Васинчука) — голова, Уханський — секретар, Єжи Козачук — скарбник. Головним завданням цього об'єднання була організація педагогічного середовища та спроби відкриття українських шкіл. Також воно допомагало українським учителям, які знаходились у матеріальній скруті внаслідок того, що польська влада не визнавала їхньої кваліфікації та не надавала роботи за фахом.

Однак через невелику кількість членів зазначених організацій та протидію їхній діяльності з боку польської влади вплив товариств за межі Холму практично не поширювався.

Уже восени 1919 р. Антон Васинчук виступив із першою цілісною програмою українського народного руху Холмщини під назвою «Меморіал у справі ситуації українського населення Холмщини». У першій частині документа висвітлювалося скрутне становище українців, які поверталися з Росії на рідну землю. У другій містився ряд вимог стосовно релігійного, освітнього, мовного, економічного та інших важливих питань як природних прав українського населення на цій території, так і загалом у II Речі Посполитій.

На початку жовтня українська делегація на чолі з А. Васинчуком відправилася до Варшави, де подала меморіал до Міністерства внутрішніх справ Польщі. Також були висунуті вимоги про створення при цьому Міністерстві Українського комітету, який би опікувався справами українського населення.

¹⁷ APL, Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Chełmie, sygn. 97, kart 51.

Проте польська влада відмовила в цьому проханні й загалом неприязно поставилася до української делегації та її вимог¹⁸.

Також невдалою була і спроба офіційної реєстрації Добродійного товариства «Рідна хата». Після розгляду Міністерством внутрішніх справ 24 жовтня 1919 р. справу було передано до Міністерства праці та справ суспільних, яке остаточно відмовило в реєстрації під приводом невідповідності статуту організації польському законодавству.

Паралельно з цим українською делегацією здійснювалися спроби налагодити контакти з польськими політичними силами, наприклад, відбулася зустріч із представниками Польської партії соціалістичної (ППС) Зигмунтом Дрежером і Тадеушем Голувко.

На початку 1920 р. на території Холмщини й Південного Підляшшя активізувався український народний рух. Усе частіше почали лунати вимоги місцевого населення про відкриття православних церков, українських шкіл, дозволи на створення власних магазинів та сільськогосподарських кооперативів.

Після підписання Варшавської угоди з УНР Антон Васинчук сподівався на більш лояльне ставлення польської влади до українських проблем. Користуючись своїми зв'язками, встановленими в жовтні 1919 р., він зумів зорганізувати конференцію українських представників із представниками польських партій Сейму (ППС, ПСЛ «Визволення», ПСЛ «Пяст», ПСЛ «Левіца», НПР), яка відбулася 9 червня 1920 р. Польські делегати ознайомилися з вимогами українців та домовилися про подальший більш детальний розгляд порушених проблем. Проте друга конференція так і не відбулася.

Цього ж часу в Холмі нелегально, накладом 300 примірників, почала виходити перша українська газета Холмщини «Наше життя», яку започаткував Антон Васинчук за фінансової підтримки Української соціал-демократичної партії¹⁹. Через це та відверту українську діяльність А. Васинчука було ув'язнено, і він кілька місяців просидів за ґратами.

Унаслідок цього та подальшого тиску польської влади активність народного руху Холмщини почала зменшуватись. Невдовзі було ліквідовано газету «Наше життя» та закрито Українське педагогічне товариство й Українську добродійну організацію «Рідна хата», яка до початку 1922 р. продовжувала свою діяльність нелегально.

Останнім кроком у становленні А. Васинчука як політичного лідера українців стала конференція українців Холмщини, яка відбулась 4 травня 1921 р. На цьому з'їзді було прийнято рішення вимагати від польської влади виконання власної конституції по відношенню до українців Холмщини. З цими вимогами А. Васинчук поїхав до Варшави, однак їх знову було проігноровано.

Ця подія остаточно утвердила його в думці, що єдиною можливістю для захисту прав українців є участь у роботі офіційних органів влади. Саме

¹⁸ Robotnik. — 1919. — Nr. 408. — S. 2.

¹⁹ APL, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 2317, kart 19.

тому ним було прийнято рішення про те, щоб балотуватися до Сейму на виборах 1922 р. та розпочати свою офіційну політичну кар'єру.

Отже, становлення Антона Васинчука як політичного діяча розпочалося в студентські роки, коли він остаточно заангажував себе до справи боротьби за українство. Участь у студентських товариствах, українських визвольних змаганнях і робота в апараті УНР, а також культурно-просвітницька та економічна діяльність стали головними етапами у формуванні його світогляду та політичної позиції.

У цьому йому допомагали такі риси, як непересічна здатність до ведення переговорів та налагодження корисних знайомств, які він використовував у боротьбі за права й свободи українців.

Варто наголосити, що саме впродовж зазначеного періоду життя в Антона Васинчука остаточно сформулювалась думка про необхідність українсько-польської співпраці та майбутнього антиросійського союзу, яка довгий час досить вороже сприймалася серед українського населення, особливо Галичини, через українсько-польські протиріччя після Першої світової війни. До 1935 р. він був чи не єдиним активним поборником подібної співпраці.

Антон Васинчук, безумовно, був лідером українців Холмщини та одним із найзначніших українських діячів часів II Речі Посполитої.